

LES DESIGUALTATS MUNDIALS: un marc d'estudi possible, Laura Zumin Tártari.

Les desigualtats mundials, que divideixen el nostre planeta en un nord ric i un sud pobre, constitueixen el problema més important del món contemporani. Aquesta afirmació, que segurament compartiran molts mestres no és tan òbvia ni motivadora als estudiants. Aquest no serà, doncs, el punt de partida de la nostra explicació sinó el d'arribada. Per on començar? Què saben els estudiants sobre la qüestió? Les consideracions següents són una breu reflexió a partir de la meua pròpia experiència docent.

Els estudiants no estan desinformatos del tot: la televisió transmet sovint reportatges, informatius i documentals sobre la situació del Tercer Món i explicació del professor connecta, doncs, amb imatges que fins a un cert punt els són familiars, i això ha de facilitar la seva tasca. Però el tipus d'informació que transmeten els mitjans de comunicació sol referir-se a situacions límit: fams, conflictes bèl·lics, catàstrofes naturals. D'altra banda, cada vegada hi ha més campanyes de sensibilització sobre la necessitat de l'ajuda al Tercer Món per part d'entitats de tipus divers, com les ONG, els organismes internacionals, etc. Però, sense negar gens ni mica la necessitat d'aquest tipus d'informació, cal que tinguem present que, si no s'hi afegeix un coneixement adequat de la realitat, això encara pot contribuir a crear una convenció distorsionada o, si més no, molt parcial del Tercer Món, que en dificulti la seva comprensió. Concretament, pot contribuir a crear-ne una imatge patètica, inquietant i distanciadora, com la d'una realitat de misèria i violència, assetjada per una naturalesa impietosa: un món vulnerable i desassistit que sols pot subsistir gràcies a l'ajuda internacional. Aleshores, la frontera que separa el benestar del malestar es percep nítida i llunyana. El Tercer Món és, als ulls de molts estudiants, un infern aliè, un món apart, un altre món.

A aquest tipus de problemes, encara se n'afegeixen d'altres que deriven de valors que guanyen terreny en la societat actual. Eduardo Galeano escrivia a El País, el gener d'enguany, que «Hasta hace 20 o 30 años, la pobreza era fruto de la injusticia... ahora la pobreza es el justo castigo que la ineficiencia merece... La pobreza puede merecer lástima, pero ya no provoca indignación... El código moral de este fin de siglo no condena la injusticia, sino el fracaso». Imperceptiblement, arrela la concepció que les societats; del Tercer Món són, fonamentalment, societats incapaces, i aleshores es produeix l'equiparació inconscient de la pobresa com a inferioritat. Continuava dient Eduardo Galeano en el seu article: «Con la violencia ocurre lo mismo que ocurre con la pobreza. Al sur del planeta, donde habitan los perdedores, la violencia rara vez aparece como resultado de la injusticia. La violencia casi siempre se exhibe como el fruto de la mala conducta de los seres de tercera clase que habitan el llamado Tercer Mundo».

M'he referit al sistema de valors perquè penso que constitueixen les «adherències» més poderoses i resistents del nostre pensament, i com a tals condicionen l'aprenentatge; d'altra banda, he pogut comprovar que els estudiants són molt receptius i s'impliquen de veritat quan es tenen en consideració els seus propis valors (és a dir, la seva pròpia percepció i interpretació del problema), i s'analitzen a fons i es qüestionen. Aquest qüestionament només es pot fer situant el problema dins unes coordenades teòriques: el coneixement purament empíric, necessàriament parcial i fragmentat, resulta imprescindible i fins i tot pot ser el punt de partida, però és del tot insuficient.

En els darrers anys, s'han multiplicat els observatoris internacionals i regionals i disposem d'una gran massa de dades de procedència diversa sobre la situació mundial. Els estudiants ja estan acostumats que els proporcionem grans quantitats de dades, gràfics i mapes temàtics. Però, tot i això, no saben interpretar-los. La nostra funció principal és proporcionar-los, doncs, els instruments conceptuals necessaris per a la comprensió. Això comporta introduir-los en el camp teòric, un àmbit

que, tot i el seu caràcter abstracte, acaba motivant-los, i m'atreviria a dir que fins. apassionant-los.

Sense poder desenvolupar el tema amb l'amplitud que demana, ara em limitaré a destacar-ne, sintèticament, dos aspectes que em semblen importants a l'hora de plantejar el tema de les desigualtats Nord-Sud: les dues grans interpretacions del subdesenvolupament i la problemàtica Nord-Sud en el context del procés actual de mundialització.

Les dues grans interpretacions del subdesenvolupament

En primer lloc, es tracta d'analitzar el context en què va tenir lloc, després de la Segona Guerra Mundial, la que podríem anomenar com la primera presa de consciència del problema en els medis occidentals, quan sembla clar que en el centre de les diferències que separen Occident de la resta del món (excepte el Japó hi ha la problemàtica del desenvolupament i subdesenvolupament. Una problemàtica que es planteja amb especial força perquè en els països subdesenvolupats s'iniciava un procés de descolonització que podia significar una pèrdua important d'influència en les excolònies atretes per la via socialista, i susceptibles consegüentment d'entrar en l'òrbita soviètica. Va ser en aquesta època que, en els països occidentals, es va iniciar la política d'ajut al Tercer Món, destinada a impedir que això passés. Al capdavall, l'opinió pública havia de confirmar el cost d'aquesta ajuda i, per fer-ho, feia falta un missatge que la legitimés als ulls de tothom.

La visió ortodoxa

En la dècada dels anys 40 i 50 es va elaborar, des del camp de l'economia occidental, la que va ser durant dècades la interpretació «ortodoxa» del subdesenvolupament. Em sembla fonamental analitzar-la detingudament amb els estudiants perquè la immensa majoria s'identifica inicialment amb ella. En síntesi, aquesta teoria d'inspiració liberal afirma que, al llarg del procés històric, tots els països segueixen una mateixa evolució des de la societat tradicional fins a la societat post-industrial del consum de masses. La història és un camí uniforme i unilineal marcat per una sèrie d'etapes que condueixen cap al desenvolupament, mesurable a través de tota una sèrie d'indicadors econòmics (PNB, taxa d'inversió, etc.).

El subdesenvolupament és una etapa prèvia al desenvolupament per la qual els països que avui ja l'han superada havien passat abans: el subdesenvolupament, en definitiva, és un pre-desenvolupament (d'aquí neix la denominació dels països del Tercer Món com a «països en via de desenvolupament»). Segons la interpretació ortodoxa que comentem, els països subdesenvolupats s'han quedat endarrerits en el camí cap al desenvolupament a causa d'obstacles interns, que no saben superar (manca de capital per a la inversió productiva, estructura econòmica dual, etc.). Per tant, l'interès dels analistes s'ha de centrar, principalment, a detectar aquests obstacles i proporcionar unes directrius per poder-los superar. D'altra banda, com que el subdesenvolupament té un origen endogen, és lògic i "ètic" que els països industrialitzats hi intervinguin des de fora per desbloquejar la situació i ajudar els països subdesenvolupats a desenvolupar-se.

Aquesta ha estat, i és encara, la visió dominant: el subdesenvolupament és un endarreriment, una absència de desenvolupament. D'aquí surt la imatge d'un Tercer Món essencialment carencial, mancat de gairebé tot el que té el món desenvolupat. En canvi, d'allò que sí té també en té patològicament massa: massa nens, ciutats massa grans, etc. Des d'aquest punt de vista, sembla un món profundament distint del nostre, un món aliè i llunyà, un món a part.

Així, el desenvolupament s'identifica amb el creixement econòmic, amb la societat del capitalisme madur i de la democràcia política. Els països que no han assolit encara el desenvolupament són països «defectuosos» que necessiten assistència exterior. Aquest enfocament no solament absolve Occident de tota responsabilitat en relació al Tercer Món, sinó que afalaga el seu amor propi i el

legítima en la seva política d'ajuda.

La perspectiva del sistema mundial (1)

La teoria del sistema mundial, elaborada a partir dels anys setanta, sosté que el marc: d'anàlisi apropiat per a l'estudi del procés de desenvolupament no són els països sinó el sistema mundial. Si volem comprendre l'origen i la realitat del subdesenvolupament, no podem aïllar el Tercer Món i considerar-lo com un món a part perquè aquella realitat és el resultat d'un procés històric que té el seu origen en el naixement del capitalisme a Europa i en la seva expansió mundial posterior. A partir d'aquest origen europeu, el capitalisme s'ha estès per tot el món, i ha arribat a configurar el sistema capitalista mundial, un sistema profundament desigual, basat en una divisió internacional del treball. La posició de cada país en aquest sistema és en funció del seu paper en la producció mundial, i aquest depèn de la manera com cada país s'ha integrat en l'economia internacional. Els països més avançats d'Europa Occidental, els EUA i el Japó ocupen l'estrat superior del sistema, i constitueixen el seu nucli organitzador, és a dir, són el centre del sistema. Tenen economies diversificades i equilibrades; i una força de treball qualificada, amb un nivell alt de productivitat al qual correspon, també, salaris alts. El seu paper en la divisió internacional del treball és el de proveïdor de productes industrials i serveis qualificats.

Davant per davant d'aquest reduït centre, s'hi estén una vasta perifèria, formada pels països del sud pobre i subdesenvolupat. La principal diferència radica en el fet que el desenvolupament del capitalisme als països del centre va ser autònom, és a dir, es va produir com a resultat del propi desenvolupament històric, mentre que a la perifèria va sorgir de forma induïda i violenta, a causa de la conquesta i la colonització de les potències europees i, en certa mesura, dels Estats Units. Si l'impacte del capitalisme va representar la destrucció de les formes tradicionals d'organització economico-socials preexistents, aquest origen imposat i colonial explica les principals característiques de les economies perifèriques: especialització productiva, desarticulació, extraversió, dependència externa i paper subordinat en la divisió internacional del treball com a proveïdors de matèries primes a baix cost. El resultat ha estat un model de desenvolupament extravertit, és a dir, orientat cap enfora i des de fora, en lloc del model autocentrat de desenvolupament del centre, on les decisions sobre l'ús dels recursos són adoptades en el mateix país.

Aquestes característiques s'han mantingut després de la independència política, a causa de l'existència de relacions estructurals de dominació (centre-perifèria) i de dependència (perifèria-centre) que es manifesten en tots els àmbits: econòmic, polític, militar, cultural, etc. Un aspecte d'aquestes relacions asimètriques és l'intercanvi desigual entre unes societats i altres, i explica el creixent desequilibri nord-sud. Encara que en graus diferents, aquests trets són comuns a tots els països de la perifèria i constitueixen el subdesenvolupament, les manifestacions més visibles del qual són la pobresa i la marginació d'àmplies masses de població.

D'acord amb aquest enfocament, que podríem anomenar exogen, l'origen del subdesenvolupament no resideix en obstacles o defectes interns dels països subdesenvolupats, sinó que, ben al contrari, és la intervenció exterior la que va subdesenvolupar el Tercer Món i el va integrar en l'economia mundial en condicions de subordinació. El subdesenvolupament no constitueix, per tant, una fase prèvia al desenvolupament, sinó un resultat de l'expansió violenta del capitalisme europeu fora de les seves fronteres. Cap país del centre va ser subdesenvolupat per altres països.

En aquest context, dir, com diuen els economistes liberals, que el Tercer Món podrà desenvolupar-se seguint les mateixes pautes, és a dir, imitant els països centrals, constitueix una fal·làcia. La perifèria continua sense poder decidir, autònomament, la seva pròpia estratègia de desenvolupament. Lluny de ser una situació transitòria i provisional, el subdesenvolupament d'una part del món forma part estructural del procés mundial d'acumulació de capital.

Centre i perifèria en el context de la mundialització

Hem vist que les relacions Nord-Sud tenen un caràcter estructural i, per tant, estable. Tot i això també resulten afectades pel procés d'accelerada mundialització (o globalització) de l'economia que ha caracteritzat les últimes dècades i que comporta la formació d'un mercat mundial únic que tendeix a eliminar al màxim totes les traves que els estats nacionals han imposat al lliure moviment de capitals. En aquest context, la polarització riquesa-pobresa tendeix a augmentar no solament a escala mundial, per la competència entre empreses, sinó també dins de cada un dels països, tant els de la perifèria com els del centre.

El procés de mundialització comporta un canvi important en l'estructura del sistema: mentre que en la fase anterior la riquesa es polaritzava en els països del nord i la pobresa ho feia en els del sud -la base de la dicotomia eren els països-, en el moment actual, la dicotomia es troba essencialment en la presència o l'absència d'activitats centrals. Les empreses multinacionals han creat nuclis d'activitats avançades productives i de serveis en determinades àrees de la perifèria que estan connectades (tecnològicament, financerament, etc.) a la xarxa internacional d'activitats. En els països desenvolupats, aquests nuclis, molt semblants als del centre, coexisteixen amb l'economia tradicional, i aguditzen les desigualtats internes. Avui dia, una metròpolis del sud com Buenos Aires és més a prop del centre que una regió desèrtica d'Espanya o d'Itàlia.

La polarització centre-perifèria és, doncs, cada vegada més transversal, perquè afecta fins i tot el mateix centre del sistema, on ha anat augmentant el nombre de persones marginades del sistema productiu. En els Estats Units, per exemple, ja es parla d'un 20% de pobres estructurals que constitueixen la nova perifèria dels països centrals, caracteritzats per un creixent dualisme intern, econòmic i social, és a dir, per un augment de les desigualtats.

En definitiva, doncs, les desigualtats tendeixen a aprofundir-se, sigui quina sigui la nostra escala d'anàlisi, cosa que revela la incapacitat del capitalisme d'assegurar el benestar de la majoria de la població mundial.

(Traducció de J. N. R).

Notes:

1) Aquesta part de l'article es basa en les obres següents:

- MARTÍNEZ PEINADO, J.; VIDAL VILLA, J. M.: Economía mundial. Madrid: McGraw-Hill/ Interamericana de España, 1995.

- VIDAL VILLA, J. M.: Cap a una economia mundial. Nord-Sud cara a cara. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1995.

-: «Un món desigual». A: ASCON, R.; COMES, P.; ESTALELLA, H.; ZUMIN, L. (dir.), Geografia universal, vol. 2. La població i l'economia en el territori mundial. Barcelona: Editorial 92, 1991, p. 24-67.

-: «Cap a la formació d'una economia mundial única». A: PINTÓ, J. (dir.), Geografia universal, vol. 9. El futur de la Terra, 1995, p. 272-281.

Algunes lectures complementàries

- AUTORS DIVERSOS: Nord-Sud.- Diagnòstic i perspectives. Una visió des de Catalunya. Barcelona: Fundació Jaume Bofill/Edicions de la Magrana, 1988.

- KNAFOU, R.: Géographie. L'espace mondial. Paris: Belin, 1995.

- ROMERO, J.; PÉREZ, J., Pobreza i desigualdad en los países en desarrollo. Madrid: Síntesis, 1992.